

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. д-ин Иван Асенов Тютюнджиев, катедра „Стара и средновековна история“, Исторически факултет на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ на дисертация на тема: „От занаят към професия. Инженерството на Балканите от началото на XVIII век до Първата световна война“ с автор доц. д-р Александър Костов за присъждане на научната степен „доктор на историческите науки“ по направление 2. 2 История и археология.

Александър Костов завършва специалност „История“ в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1983 г. (магистър). От 1989 г. е доктор по история, а през 2002 г. е хабилитиран от ВАК при Министерски съвет на Р. България за доцент (научен шифър 05. 03. 04). Докторската му дисертация на тема „От занаят към професия. Инженерството на Балканите от началото на XVIII век до Първата световна война“ разглежда процесите на зараждане, формиране и развитие на инженерството, като елемент на модерното техническо образование сред балканските народи и сред българите от XVIII в. до първите две десетилетия на XX в. Веднага бих искал да подчертая, че това е напълно непозната научна територия за българската историография (с много малки изключения посочени и от автора, които частично се докосват до изследваната тук проблематика) и предложеното за рецензия изследване има всички основания да запълни тази празнина, като при това отговаря адекватно на изискванията за научната степен Доктор на историческите науки.

Анализ на приносните моменти в дисертационния труд, съобразно неговата структура:

Дисертационният труд се състои от предговор, увод, три глави, заключение и справочен апарат. Общият обем на дисертационния труд е 509 страници. Структурата му е добре премислена, а съдържанието логично отразява основните акценти на изследването.

Предговор

Авторът представя целите на своето изследване, свързани с проследяване на процесите на трансформация на инженерството от занаят в професия на Балканите в сравнителен план, като се отчитат спецификите на отделните балкански държави и на региона по отношение на останалата част от Европа. Уточняват се териториалният обхват на изследването, хронологическите граници и се поставят основните параметри на научния труд, центрирани по посока на обучението, практиката и професионалното организиране на инженерството. Мотивите на доц. Костов са солидни и добре аргументират подхода му за проследяване развитието на инженерната дейност по страни. В тази част от дисертацията е направено и едно обобщено представяне на най-значимите изследвания по темата в

отделните балкански държави, като авторът съвсем премерено резюмира постиженията и проблемите на историографската база във връзка със своята изследователска задача.

Увод

В уводната част на хабилитационния труд Ал. Костов ни запознава с основния понятиен и терминологичен апарат, свързан с названието „инженер“ и „инженерство“. В исторически план са проследени разбиранията за инженерната професия. Разказът е увлекателен, но едновременно с това и дълбоко аналитичен, изграден на основата на отлично познаване на европейската историография по тази тема. Всяка част от увода завършва с констатации, които стават основа за разгръщане на авторовите тези в следващите глави. В първата част той заключава, че „основни елементи в процеса на професионализация на инженерството са практиката, образованията и сдруженията“. Във втората част разглежда появата, развитието и особеностите на инженерството в двете класически европейски държави – Франция и Англия. Изводите тук утвърждават разбирането, че френският модел повлиява редица страни на Стария континент, в това число Прусия, а по-късно Германия, Австрия и др., докато британският модел намира приемственост отвъд Океана при изграждането на американските професионални асоциации на инженерите. Третата част е посветена на фигурата на гражданския инженер, добил съществена роля в икономиката на страните от Стария континент през XVIII и XIX в. Обстойно са проследени разделителните линии между майсторите в отделни професионални направления и инженерите, както и тези между архитекти и инженери. Наблюденията в общоевропейски мащаб са важни с оглед на балканската и българската действителност в това отношение. Четвъртата част от увода типологизира и периодизира процеса на професионализация на инженерството на основата на примерите на развитите европейски държави. Тук доц. Костов демонстрира уменията на един професионално изграден учен и изследовател, и излизайки от безкрайното многообразие на примерите от развитието на инженерната професия по страни, откроява общото и типичното, като го рамкира хронологически.

Първа глава. *Инженерният „занаят“ на Балканите през XVIII и първата четвърт на XIX в. – традиции и промени.*

В тази глава развитието на инженерството се разглежда на фона на цялостното обществено-икономическо развитие на Османската империя и балканските страни. Авторът го откроява като една от най-съществените характеристики на процеса на модернизация в тях.

Първият параграф на тази глава е посветен на бавния и труден път на модернизация и европеизация на Османската държава. Устройството на Османската империя и условията за развитието на науката в нея са разгледани на основата на утвърдени представи в европейската и българската османистична наука. Акцентът тук е по отношение на християнските поданици на Империята и главно гърците, които за разлика от мюсюлманските са по-близо до новите тенденции в развитието на науката и техническите иновации в Западна Европа от XVII в. нататък. За да открие фигурата на инженера в Османската империя, А. Костов остава верен на подхода си от уводната част и в кратък исторически екскурс проследява появата му в обществения живот на Османската държава и на Балканите, като отново се правят паралели и се очертава спецификата в сравнение с европейската действителност в тази посока. При анализа на състава и организацията на Корпуса на дворецовите мимари, осъществяващ мащабните строителни инициативи в Империята, се дава информация, която позволява да се направят изводи, свързани с процесите на рекрутиране на християни в Корпуса и в по-общ план за процеса на ислямизация в Империята. Тук трябва да се подчертае, че за първи път в българската историческа литература се представя модернизацията на Турската държава в техническо отношение от началото на XVIII в., без разбира се да пренебрегваме публикациите, свързани главно с епохата „Леля Деври“ по отношение на строителството, архитектурата и образованието. Преподаването на научни знания сред християнските поданици на Империята на Балканите е проследено за периода XVII–XIX в. Очертани са постиженията на гърците, повлияли и върху другите балкански народи. А. Костов ни показва умението си да синтезира огромна информация и да я центрира около изследваната от него проблематика. Достатъчно е да припомним каква литература има във връзка с Гръцкото просвещение например. Що се отнася до гръцкото влияние в българските земи и откриването и функционирането на гръцки училища, коментарът би могъл да бъде разширен, а също и списъкът с литературата по този въпрос (напр. с книгата на Вл. Владов *Кондиката на Елинското училище в Търново, В. Търново, 2012*). Примерите от балканските страни показват убедително, че османският инженер се формира в процеса на модернизация на традиционното занаятчийско производство, култовото и гражданското строителство и корабостроителството, или най-общо казано в процеса на технологично обновление на местната индустрия.

Вторият параграф представя развитието на инженерството в Дунавските княжества Влашко и Молдова. Изтъква се спецификата в обществено-икономическото устройство и развитие в сравнение с другите балкански държави, както и географската близост с Австрийската империя и Русия, което улеснява проникването на достиженията на

европейската научно-техническа мисъл и оказва влияние на процеса на модернизация в тях. А. Костов ясно откроява два етапа на проникване на модерни идеи и практики в Дунавските княжества, свързани последователно с периода на фанариотите от началото на XVIII в. и особено към 80-те години на века до 1821 г., а след това и с пристигналите в Букурещ чуждестранни инженери и архитекти през първите три десетилетия на XIX в.

Авторът, макар и мимоходом, не пропуска да отбележи и българското участие в обновителните процеси в княжествата, като сочи примери за това при изграждането на по-значими строителни обекти. По мое мнение тази представа може да се задълбочи при подготовката на работата му за евентуално публикуване. Както е добре известно, тези територии в епохата на Средновековието са част от българското държавнополитическо пространство. В периода след османското завоевание българското влияние върху Дунавските княжества се осъществява в няколко направления. Така нпр. след османското завоевание, а и по-късно след походите на Михаил Храбри от края на XVI и началото на XVII в., огромни маси българско население се преселват отвъд Дунава на територията на княжествата. Българите идват в тези земи със своя производствен опит и традиции в занаятчийството, търговията, земео обработката и без съмнение оказват влияние при налагането на едни по-ускорени темпове на стопанско развитие върху местното население. При изясняване предисторията на модерното математическо и техническо образование в Дунавските княжества А. Костов очертава специфичната роля на владетелите. Посочват се примери с Василий Лупу, който през 1640 г. създава висше училище по тогавашните критерии в манастира „Три светители“ край столицата Яш, наследено от т.нар. Княжеска академия, създадена през 1707 г. Споменава се Академията на княз Константин Брънковяну в манастира „Св. Сава“ край Букурещ. Отчита се и ролята на йерусалимския патриарх Хрисантий Нотара, преподавал в академията в Яш и Букурещ, но преди това многократно посещавал българските земи, за да набира помощи за Светите места. Цитират се и имената на редица видни гръцки учени. Изводът на автора за връзката на Дунавските княжества и гръцката наука и просвета е безспорен. Но и тук трябва да се отчита ролята на българите и българските земи като посредници в този процес. Изводът, който се налага е, че българските земи и българите през XV–XIX в. са посредник към Дунавските княжества както на собствени достижения и стопански опит, така и на модерните за времето идеи на Гръцкото просвещение, респективно на процесите на научно и технологично обновление на Европа.

В края на първа глава авторът отново ни поднася в синтезиран вид обобщените наблюдения и изводи и те звучат убедително. Инженерството на „османските“ Балкани през XVIII и първата четвърт на XIX в. напуска отеснените рамки на еснафа и поема по пътя на

професионализацията. Появяват се и първите форми на техническо образование, отначало в Империята, а после и във васалните Дунавски княжества.

Втора глава. *Балканските инженери от средата на 20-те години до края на 70-те години на XIX в.*

В тази част от своето изследване А. Костов проследява инженерството като съставен елемент на модернизацията на балканския имперски свят по „европейски“. В основата на този процес са засилените контакти със западните държави които през първите десетилетия на XIX в. усилено се индустриализират и обновяват технологически. В Османската империя това е периодът на широка реформаторска дейност в почти всички области на обществения и стопански живот. Авторът последователно проследява процесите на обнова и модернизация в държавното устройство и управление, армията, флота, индустрията, минното дело, училищното дело, строителството (пътища, жп линии, гражданско и култово строителство, телеграфо-пощенско, изграждане на военни съоръжения, градска инфраструктура) и пр. Посочени са съществените отлики в сравнение с предходния период, свързани с широкото привличане на чужди инженери и архитекти, но и създаването на собствени технически кадри на основата на обучение в чужди висши технически училища (главно във Франция), и чрез развитие на гражданското и техническо образование в страната. Отново трябва да се подчертае, че в българската историография досега липсва такова цялостно и детайлно проследяване на обновителните процеси и ролята на модерно мислещия елит на Османската държава от този период (държавници, строители, преподаватели, стопански ръководители и пр.). При това авторът умело извежда развитието на инженерната професия и образование като основен елемент на модернизацията на Империята.

От особен интерес за българския читател е параграфът посветен на навлизането на модерните технически професии и образование сред българите от тази епоха. Ал. Костов посочва, че този въпрос не е достатъчно добре проучен, но написаното от него поставя солидните основи на едно по-целенасочено изследване в това отношение. Показана е и методиката на този тип работа: издирване в чуждите архиви на българи, получили техническо образование в чужди технически училища, проследяване на тяхната професионална дейност и реализация. За да се уплътни картината на модернизацията на българското общество, трябва да се изследва по-задълбочено и участието на българите при изграждането на мащабни строителни обекти (пътища, жп линии, мостове, храмове, обществени сгради, конаци и пр.), ролята им за индустриализацията на отделни селища и региони. Ал. Костов създава солиден списък на изведени от анонимност или слабо познати

българи „механици“, „техници“, „архитектори“ и „инженери“ от онази епоха. Задача на бъдещите изследователи в това направление е да го продължат и обогатят, за да се затвърди представата, че макар и лишени от собствена държава, българите образуват своите деца, създават своята интелигенция, която е съпричастна към процесите на модернизация на Европа и която дава своя принос за обновяването и на българското общество.

Вторият параграф от тази глава е посветен на Дунавските княжества (Румъния). Последователно са открити ролята на Русия през 30-те години на XIX в. за реформиране и модернизация на стопанската и техническа дейност, създаването и усъвършенстването на техническата администрация в княжествата през 40-те години, урбанизацията на Влашко и Молдова, масовото навлизане на чужди специалисти (инженери, архитекти, преподаватели и др.), създаването на собствени технически училища и собствени кадри в това отношение в княжествата и в чужди технически училища (най-вече в Австрия) и пр. Специално внимание е отделено на инженерите землемери като нещо типично за Дунавските княжества и специфично за балканския ареал. През 40-те и 50-те години на XIX в. се извършва модернизация на индустрията в Дунавските княжества, изграждането на обществени технически служби, реализация на държавни проекти за техническо образование, а след 1859 г. обединената румънска държава провежда целенасочена политика за модернизация на страната по европейски образец.

Третият параграф на втора глава е посветен на Гърция. Верен на своя подход и тук Александър Костов разглежда развитието на инженерството като образование, практика и професионално сдружаване на фона на обществените промени и като неделима част от тях след 1830 г., когато се създава Гръцката държава. Като специфика на гръцката инженерна действителност се посочва ролята на Корпуса на фортификационните и архитектурните офицери, създаден през 1829 г., чийто приемник е по-късно създаденият Инженерен корпус. Авторът последователно проследява процесите на модернизация на гръцкото общество и стопанство както в континенталната част, така и в островната. Отчита се географската близост по море с европейските държави, като условие, което ускорява тези процеси.

Последният четвърти параграф на втора глава ни представя инженерството в Сърбия. Инженерството в Сърбия започва своето развитие с институционалното изграждане на Сръбската държава в периода 1830–1838 г., когато е наложен от Портата основният закон на страната. Първите дипломирани инженери идват от чужбина и участват в общественото строителство, изграждане на пътната инфраструктура, държавни и общински сгради и пр. До 70-те години доминират чуждите инженери в индустрията на Сърбия, но след създаването на Техническия факултет в Белград се изграждат и собствени инженерни кадри в областта на строителството на сгради, пътища и мостове. Като очертава картината на

образователното дело по отношение на техническото образование, Костов с основание констатира, че като цяло интересът към инженерното образование е сравнително слаб, а първите професионални инженерни сдружения в Сърбия се създават едва в края на 60-те години на XIX в.

В заключението към Втора глава авторът очертава общите и специфични за Османската държава и балканските страни условия за развитието и проявите на инженерството като форма на техническо образование и ценз, като професия и форма на професионално организиране.

Трета глава. *Професионализацията на инженерството на Балканите в края на XIX и началото на XX в.*

Развитието на инженерството на Балканите в посочения период поставя пред изследвателя на този процес една нелека задача. Промените в обществения живот на балканските държави създават една коренно различна ситуация в сравнение с предходния период. Несравними са мащабите и темповете на стопанско развитие, усложняват се техните международни връзки и отношения. Нерешеният национален въпрос е тясно свързан с милитаризацията на балканската икономика, с военнотехническото обновяване на армията и флота, с изграждането на нови шосейни и жп пътища в балканските страни. Инженерството все повече се превръща в основа на стопанското развитие. При това то има специфичен път на развитие в Османската империя и отделните балкански държави. Доц. Александър Костов проследява това развитие като намира много точно неговото място и роля на фона на крупните промени в живота на балканските общества. За Османската империя са посочени основните фактори, стимулиращи развитието на инженерството – нарастването на чуждите преки и косвени инвестиции в страната, довели до развитието на жп транспорта, комуналното дело, добивната и преработвателната индустрия и общественото строителство. Проследява се политиката на Османската държава в образователното дело и по-конкретно тази, свързана с изграждането на инженерни кадри. Като особеност на периода се посочва отделянето на гражданското от военното инженерно образование, създаването на специализираното Инженерно училище през 1909 г. и на Инженерен департамент през 1912 г. Отбелязана е и дейността на първите професионални сдружения на инженерите, създадени в навечерието на балканските войни.

Отделни абзаци от тази част са показателни за обема от проучвателска работа, която е извършена от автора в хода на това изследване. За пример ще посоча опита да се идентифицират поименно италианските инженери и архитекти, работещи в Османската империя през този период.

Вторият параграф е посветен на Румъния. Развитието на инженерството тук има своето своеобразие. То е свързано в значителна степен с политиката на държавата за свързване на отделните икономически райони на страната и във връзка с това приоритетното развитие на транспорта и съобщенията. Инженерни кадри се ползват както в държавния, така и в частния сектор. Както и в Турция, важна роля за стимулирането на румънската икономика имат чуждите капитали, но тук те се насочват главно към минната индустрия и петролната промишленост.

Ал. Костов проследява и развитието, постиженията и проблемите на образователното дело и изграждането на специализирани технически училища. Открито е ролята на изграденото по френски образец букурещко Национално училище за мостове, пътища и мини, както и на техническите факултети на университетите в Букурещ и Яш. Политиката на инженерно сдружаване в Румъния също има своя специфика. Първите румънски инженерни колегии са свързани с жп строителството, а за утвърждаване на инженерната професия особена роля имат още Политехническото дружество, Дружеството на минните инженери и индустриалци, Асоциацията на завършилите Националното училище за мостове и пътища и др.

През разглеждания период модернизацията на Гърция е свързана преди всичко с изграждане на инфраструктурата на страната и най-вече с пътно строителство, а след 1881 г. и на железопътното. В тази посока са насочени и чуждестранните капитали, с които се подпомага още комуналното дело – трамваен транспорт, газово и електрическо осветление и др. Всичко това, както и развитието на индустрията като цяло, обуславя нуждата от добре подготвени инженерни кадри. Те се обучават в Индустриалното училище, Политехниката, Индустриалната и търговската академия и в технически училища в чужбина. Престижът на инженерната професия в гръцкото общество води и до повишаване на социалната активност на инженерите. Те създават свои сдружения – Гръцко политехническо дружество (1899 г.) и Съюз на инженерите от Мецовската политехника. Пестеливо, но достатъчно ясно авторът ни представя ролята на най-видните фигури от гръцкото общество, свързани с модернизацията на страната и утвърждаване на инженерството като професия и образование.

Модернизацията на Сръбската държава в разглеждания период започва по-ускорено с изграждането на пътната мрежа и телеграфните линии, трамвайния транспорт, публичното осветление и водоснабдяването. Кадровото обезпечаване с инженерни специалисти става както с чужденци, така и с възпитаници на Технически факултет в Белград, Академията по геодезия и строителство и др. училища с техническа насоченост. Сръбската държава урежда законодателно статуса на специалистите инженери, а за престижа на тази професия и в

нейна защита съдействат техните професионални сдружения (Сдружение на сръбските инженери и неговите производни). Като специфика в развитието на инженерството в Сърбия авторът посочва навлизането на жени в тази професия и активното участие в политическия живот на страната на изявени инженери, като най-типичният пример в това отношение е Никола Пашич.

В страниците посветени на България А. Костов разглежда икономическата и социална модернизация на страната от края на XIX и началото на XX в. Картината в това отношение е максимално уплътнена, без да се нарушава баланса по отношение на останалите балкански държави. И тук водещ елемент в модернизацията на страната е изграждането на жп линии, минното дело, развитието на комуналното дело и строително-благоустройствената дейност в градовете и конкретно водоснабдяването на столицата.

Нуждата от инженери и технически специалисти се разглежда като функция на посоката и мащаба на стопанско развитие и законодателната дейност на Българската държава. Костов отделя подобаващо място на първите български инженери, на ролята им за формирането на техническата администрация в страната, на регламентацията на тяхната дейност, на навлизането им в държавния и частния сектор на българското стопанство. Изследването в тази си част има характер на каталог на българското инженерство от епохата и е единствено по рода си в българската историография. Все така успешно авторът проследява развитието на техническото образование в България през разглеждания период, участието на инженерните кадри в стопански организации, в политическия живот на страната, сдружаването им за защита на професионалните им права и статус.

Заключението към Трета глава резюмира наблюденията на автора за развитието на Балканското инженерство от края на 70-те години на XIX в. до Първата световна война. Най-съществената черта на този процес е неговата същинска професионализация като резултат от специализирано обучение и навлизане в основните сектори на икономиката.

В заключителната част на дисертацията доц. Александър Костов типологизира балканското инженерство на основата на съпоставката с класическия европейски модел. Отчетени са общите характеристики и спецификите в отделните балкански страни.

Дисертационният труд на доц. Д-р Александър Костов е едно задълбочено изследване на модернизацията на Балканите за един продължителен период от време – от началото на XVIII в. до времето на Първата световна война. Неговите научни достойнства са безспорни и накратко и обобщено могат да се резюмират така:

– Тази тема така цялостно и аналитично за първи път се интерпретира от българската историческа наука. Инженерството е разгледано като проява на зараждането и развитието

на техническата модерност в Европа и на Балканите. Авторът представя практическите параметри на балканската модернизация и по същество очертава една разгърната картина на този процес като показва неговата специфична роля в стопанството на балканските държави, като техническо знание, образование и култура.

– Конструкцията на дисертацията е много добре обмислена и позволява паралелно проследяване на развитието на инженерството по балкански страни в едни и същи времеви отрязъци. Този подход позволява изграждането на едно балансирано изложение, при което по-ясно се открояват общите и специфични характеристики на балканското инженерство като практика, образование и сдружаване. Методиката на изследването е модерна и би могла да послужи като модел при проучването на другите елементи на модерността в балканската действителност.

– Ал. Костов демонстрира впечатляваща библиографска осведоменост. **Справочният апарат** в обем от 45 страници включва над 500 архивни документа и заглавия, подредени тематично и хронологично. Цитирана е специализирана литература на почти всички балкански езици, англезична, френскоезична, италиански изследвания и пр. Проучена е огромна изворова база, богат архивен материал от наши и чужди архивохранилища, поселищни проучвания, мемоарна литература, справочни издания и др., а резултатите са дозирано и прецизно вплетени в съдържанието на дисертационния труд. Заключителните части към всяка глава показват уменията за исторически синтез на високо професионално равнище и мащабност при оценката на изследваните процеси и явления от стопанския живот на Балканите през разглеждания период.

– Разказът е увлекателен, издържан в езиково и стилово отношение и без да губи от високата си научна стойност, има информативен характер както за специализирана читателска аудитория, така и за по-широк кръг от читатели с интерес към историята на модерните Балкани.

Заключение:

Изтъкнатите безспорни приноси на дисертационния труд **„От занаят към професия. Инженерството на Балканите от началото на XVIII век до Първата световна война“** на доц. д-р Александър Костов ми дават всички основания убедено да гласувам за присъждането му на научната степен „доктор на историческите науки“.

09. 01. 2014 г.

гр. Велико Търново

Рецензент:

(проф. дин Иван Тютюнджиев)